

Doležel, Jiří

K problematice duchovní správy na panstvích Dražanské vrchoviny ve středověku

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 183-191

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140193>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K problematice duchovní správy na panstvích Dražanské vrchoviny ve středověku

JIŘÍ DOLEŽEL

1. Úvodem

Laické a duchovní prostředí českého středověku, již od počátku stojící vůči sobě v podivuhodně podvojném vztahu stálého sblížení i vzdalování zároveň, stýkalo se a vzájemně ovlivňovalo zdaleka nejčastěji a nejintenzivněji prostřednictvím farní duchovní správy. Farní klérus, pracující aktivně na pastorační svěřené duši, mohl přirozeně na laickou společnost působit daleko silněji než do světa slavné liturgie, modlitby a kontemplace uzavřených řeholníků. Duchovní správce každé středověké farnosti byl však pro tehdejšího prostého člověka nejen každodenním a takřka jediným prostředníkem mezi pozemským světem a královstvím božím, nýbrž i nositelem universální křesťanské kultury středověku. Vzájemné působení ale bylo vždy oboustranné – farní kostel představoval pro příslušející farníky nejen místo služby boží, ale i určité společenské a duchovní centrum, v němž se v pravidelném, liturgickém kalendářem daném sledu setkávala většina obyvatel středověkého dominia či farnosti a řešila i věci obecní a světské. Společenství farníků i patron kostela působili samozřejmě i na svého faráře, a mravní i kulturní úroveň farního kléru i stav duchovní správy samé v jednotlivých obdobích odrážely většinou věrně stav a situaci celé středověké společnosti. Ve své struktuře a vývoji pak duchovní správa tvořila rovněž nedílnou součást středověkého sídelního systému a dnes vypovídá významně o jeho celkovém charakteru, podobě i proměnách.

2. Pramenná základna

Na úvod krátkého shrnutí některých poznatků z rozpracovaného výzkumu struktury středověké duchovní správy na Dražanské vrchovině jako součásti širše pojatého studia středověkého sídelního systému uvedené oblasti nelze pominout pramennou základnu výzkumu. Dražanská vrchovina představuje totiž co do stavu dochování pramenů písemných i hmotných vcelku typický region olomoucké církevní provincie. I zde ovlivňuje úroveň poznání především na rozdíl od arcidiecéze pražské naprosto torzovité zachování středověkých správních písemností olomouckého biskupství *in spiritualibus*, jehož důsledkem je jen malý zájem novodobé historiografie o dějiny církevní správy olomoucké diecéze ve středověku. Jen nevýznamné zlomky či jednotliviny až od poloviny 15. věku v archivu olomouckého arcibiskupství zůstaly například z konfirmačních a erekčních knih, knih či protokolů biskupských oficiálů (*Acta iudiciaria*) nebo knih investitur farářů (Zemský archiv Opava, pob. Olomouc, AO, úřední knihy č. 129, 145 a 265; srov. Pražák 1984, 150, 153). O dalších administrativních písemnostech *in spiritualibus* nejvyšší důležitosti se dovidíme již pouze ze zmínek v jiných dobových písemných dokladech, ať už to byla kupříkladu *Acta iudiciaria consistorii Olomucensis* roku 1408 (CDM XIV, 42, č. 36), rejstříky papežských desátků z let 1303, 1304, 1326, 1327, 1343 a 1346 (CDM VIII, 224, č. 279; srov. Krofta 1908, 27, 32, 173) nebo rejstříky podýmného a jiných církevních dávek z roku 1416 (Moravský zemský archiv Brno, G 12, Cerr. II, č. 358, pag. 901–902; srov. Brandl 1877, 51). Olomoucká arcidiecéze nedisponuje ani jinými šífeji zachovanými písemnostmi z nižších úrovní církevní správy, jakým je například pro pražské arcijáhenství známý vizi-

tační protokol Pavla z Janovic, k dispozici jsou opět spíše jen jednotlivé zbylé fragmenty, jako pro oblast jihovýchodní Moravy dochovaný vizitační protokol snad z období let 1353 – 1363 (Hledíková 1970), či jednotlivé dílčí soupisy majetků kostelů a far (např. Bistřícký 1961). Rovněž provinční a diecézní synodální statuta, od doby prvotní souborné edice (Fasseau 1766) rozmnožená o další publikovaná ustanovení, čekají dosud na svoji komplexnější analýzu a vyhodnocení (první náběh k tomu viz nejnověji Krafl 1995). Stěžejním zdrojem poznání proto zůstávají především písemnosti listinného charakteru, zpřístupněné jak v edicích českého a moravského diplomatáře (CDB; CDM), tak v dalších registových sbírkách (např. RBM V IV; Šebánek 1932). Stejně jako v jiných regionech, i na Drahanské vrchovině umožňují alespoň částečnou sondu do nitra církevních poměrů zejména listiny zachovaných archivů zde usazených či dotovaných klášterů, především pustiměřských benediktinek a hradištských premonstrátů. Naopak oproti Čechám víceméně kompletní písemnosti zemské správy, zejména zemské desky a půhony, však dovolují i za pomoci písemností olomouckého biskupství *in temporalibus* (knih lenních a soudních) sledovat od poloviny 14. století v libovolném časovém horizontu složení pozemkové držby, přinášejí velké kvantum cenných jednotlivostí i ke správě církevní a poskytují alespoň vnější pohled na její strukturu.

V oblasti pramenů hmotných zůstává Drahanská vrchovina díky dlouholeté průzkumné činnosti E. Černého oblastí s velmi dobře známou podobou středověkého osídlení (souhrn se starší literaturou viz Černý 1992). Zatím nezkoumáno však zůstalo dominium s vůbec nejhojnějšími listinnými doklady k osídlovacímu procesu 13. věku, tzv. Horní panství kláštera Hradisko u Olomouce. Vcelku však zde stály doposud církevní objekty na rozdíl od jiných sídelních forem v pozadí badatelského zájmu, komplexnější archeologický výzkum byl uskutečněn pouze u pustiměřské románské rotundy (Procházka 1932; Konečný 1986), další akce přinesly zjištění již jen dílčího charakteru. Za archeologického odkryvu hradu Melic u Vyškova se podařilo získat širší poznatky rovněž o tamní hradní kapli sv. Kříže (zvl. Zháněl 1967a, b; 1971), zatímco interpretace stavebního útvaru objeveného při výzkumu blízkého pustiměřského hradu jako hradní kaple zůstává sporná (Staňa 1993, 193). Konečně při výzkumu dalšího hradu v Lelekovicích byly sondáží v jeho předpolí zachyceny pozůstatky zděné zástavby z pokročilého 15. století, snad fary, tehdy vybudované v blízkosti staršího kostela sv. Filipa a Jakuba (tak Unger 1990, 154). Nevyužity zůstávají v současné době zejména možnosti, nabízející se při probíhajících stavebních opravách většiny církevních objektů oblasti, nechybí zde však ani lokality, v budoucnu vhodné ke zjišťovací či soustavným výzkumným akcím. Příkladem může být farní kostel na pustém Housku, spolu se vsí zaniklý v 15. století (Černý 1992, 56), či areál zaniklého opatství benediktinek v Pustiměř. Naprosto nedostatečné vzhledem k dnešním příležitostem je pak ale především poznání architektonického vývoje jednotlivých sakrálních staveb.

3. Duchovní správa ve vývoji sídelní struktury oblasti, její vnitřní utváření

Geograficky a sídelně lze region charakterizovat jako členitou vrchovinu o celkové rozloze asi 1 300 km², se střední nadmořskou výškou 463 metrů, chudšími půdami a drsnějším podnebím, náležející mezi mladé sídelní oblasti s takřka chybějícím starším slovanským osídlením, za svými okraji osazovanou postupně až od sklonku 12. a zejména během 1. poloviny 13. století (základní údaje viz alespoň Hosák 1938; 1964, 52–74). Osídlovací strategie ve velké většině případů volila postup ze starého sídelního území do nitra vrchoviny, velká část dominii si uchovala svá přirozená správní a ekonomická centra v místě původních výchozích bodů osídlovacího procesu, v okolních nížinách a úvalech. Výsluhy v nitru vrchoviny, ve 13. věku komplexněji osazené bez návaznosti na starou sídelní oblast (možná s využitím starších ojedinělých enkláv) zůstaly výjimkou (jedovnicko-holštejnský statek, do jisté míry snad i Konicko – srov. např. Hosák 1964, 63–64; Černý 1991, 19–27; Híkl 1964). Na kolonizačním ruchu se podílely zejména významné rody z okruhu přemys-

lovské dvorské šlechty a bohaté církevní instituce, nejvíce olomoucké biskupství a premonstrátské kanonie na Hradisku u Olomouce a v Zábřovicích. Již menší byla přímá účast zeměpána (Plumlovsko, snad i Pozořicko), v pozadí zůstala drobná šlechta. Zatímco všechny zmíněné ústavy církevní prosazovaly při dostatku domácích zdrojů a za využití výhod emfiteuze a lenního zřízení vcelku tradiční podoby sídelní struktury (srov. např. CDB IV.1, č. 197; V.2, 358, č. 710; 557, č. 845; CDM VII, č. 277; Lechner 1902, I, 4), neváhaly některé světské vrchnosti, ne vždy disponující dostatečnými rezervami na svých moravských statcích, povolát sem osadníky i z okolních zemí, přinášející i poněkud odlišné sídelní formy (k nim např. Láznička 1946, 47–49). Tak páni z Ceblovic využili zřejmě svých majetkových i rodových vztahů k Rakousku a dosídlili svoji výsluhu v centrální části vrchoviny obyvatelstvem z rakouských zemí (vedle výše zmíněných prací Černého a Hosákových i Schwarz 1966, 94–96, 102). Ve výsledné podobě se Dražanská vrchovina stala kolem poloviny 14. století agrární oblastí bez institucionálních městských obcí, s velmi vysokým podílem držav vyšší šlechty (okolo 54 % půdy), průměru se blížícím podílem církevních majetků (asi 28,5 %), co do rozlohy i počtu malým rozsahem statků nižší šlechty (zhruba 16,5 %) a nepatrným zastoupením měšťanských alodů (okolo 1 %). Asi téměř úplná byla v té době absence zeměpanských domén, jejich postupnou restituci zahájil markrabě Jan Jindřich získkem biskupického statku roku 1361 (CDM IX, č. 235 a 236).

Nastíněný osídlovací proces ve své genezi jak se zdá vcelku věrně odráží i struktura farní správy na jednotlivých dominích Dražanské vrchoviny. Jako první budovali v oblasti svatyně na svých statcích pod svahy vrchoviny zeměpán a biskup – na majetku knížete byla snad ještě v 1. polovině 12. století založena rotunda v Pustiměři (Konečný 1986), asi v 2. polovině téhož věku mohl přistoupit biskup k již dříve zamýšlené stavbě kostela v Blansku (FRB II.1, 223–224; Bistřický 1983, 42–43, 49–50; Konečný 1981a). Od konce 12. a zejména od počátku 13. století vznikaly kostely i na državách dalších světských a církevních vrchností v okrajových pásmech vrchoviny (např. Bořitov – Konečný 1981b; Samek 1994, 97–100; Doubravice nad Svitavou – Stehlík 1974; Samek 1994, 406–407; možná Krumsín; dále Lelekovice; Lipůvka – Michna 1971; Konečný 1978; Líšeň a Obřany – Samek 1994, 235, 238; Stínava – Mathon 1939; Újezd u Černé Hory – Kalinová 1978; r. 1288 již existoval kostel v Určicích – CDM XV, 13, č. 17). Postup osídlování do nitra vrchoviny sledovala tvořící se farní správa s určitým časovým odstupem – jedním z nejranějších příkladů zajišťování místní farní správy pro vsi na vlastní vrchovině mohla být nedochovaná centrála ve Žďárně na boskovickém panství, snad ještě z 1. poloviny 13. století (Richter 1951), z prvních dvou třetin téhož věku možná pocházel rovněž dnes silně přestavěný kostel v Přemyslovicích na Konicku (Samek 1983). Další prokazatelné případy lze pak datovat do 70. let 13. století, či obecněji do 2. a 3. třetiny 13. věku – mezi lety 1268 a 1283 vznikl kostel v Bukovince (CDB V.2, 115, č. 551; CDM IV, 282, č. 214; Kroupa 1987, 158, obr. 68; Samek 1994, 320), v intervalu let 1237 – 1299 v blízkých Křtinách (CDB III.1, 209, č. 167; CDM V, 109, č. 106). Velkou většinu kostelů na vrchovině je možné jinak doložit až z deskových vkladů od poloviny 14. století, jejich budování ale asi kulminovalo již v 2. polovině věku 13. a doznívalo během 1. poloviny 14. století, jistotu ovšem mohou přinést jen další stavební analýzy a archeologické průzkumy jednotlivých objektů. Další farní kostely však byly zřizovány ve výše položených vsích ještě hluboko ve 14. století (např. mezi lety 1351 a 1390 v Krásensku – CDM VIII, 79, č. 111; XI, 533–534, č. 614), a dokonce i ve století následujícím (Babice nad Svitavou – Pilnáček 1927, 54, 403). Některé z vrchností pak k zajištění místní farní správy ve vrchovinných částech svých dominí nepřistoupily vůbec a jedinými farními kostely pro celá velká panství zůstaly původní, většinou pozdně románské svatyně v sídelně starých částech jednotlivých domén. Tento jev je možné paradoxně sledovat především na církevních državách, a ne vždy jej lze vysvětlit blízkostí farních kostelů na sousedních cizích statcích. Kupříkladu Knínice u Boskovic tak zůstaly po celý středověk jedinou farní osadou na celém, více než 110 km² rozlehlém panství hradištských premonstrátů.

Jednotlivé časové vrstvy církevních staveb na Dražanské vrchovině se projevují i v jejich umístění v rámci jednotlivých sídelních areálů – od románských založení často v dominantních polohách ovládajících celé sídelní mikroregiony (např. Doubravice nad Svitavou, Pustiměř), přes organická začlenění gotických staveb do půdorysů vsí a městeček (jde o polohy na návěsních prostorech či ve středu jedné z řad usedlostí – např. zaniklé Housko, Jaroměřice, Rájec nad Svitavou), až po dodatečně do starších organismů zakomponované případy kostelů na koncích řadových vsí (Němčice) či kostelů připojených k půdorysům návěsních typů (Ostrov u Macochy).

Nečetné doklady o vnitřním vývoji duchovní správy na Dražanské vrchovině i o jejím poměru k patronům kostelů ve středověku potvrzují obecné tendence vývoje (např. Krofta 1904, 1906, 1908; Hrubý 1916–1917; Fiala 1955; 1967; Nový 1962; Hledíková 1976; 1993; Janák – Hledíková 1989, 205–224). Zatímco biskupem Jindřichem Zdíkem plánovaná stavba kostela v Blansku vedla (spolu s jinými důvody) roku 1136 k těžkému střetu se světskou mocí, prosadila církev během 13. a 1. poloviny 14. století svůj centrální dozor nad duchovní správou i na šlechtických statcích, ve 14. věku dokumentované spory dotýkající se církve nebo přímo spirituálií byly běžně řešeny kanonicky před církevními soudy. Z jednotlivých problémových okruhů lze i na vrchovině ke konci 14. století sledovat například stále intenzivnější pronikání kuriálního centralismu i do farní správy zejména na duchovních državách – názorným je případ z roku 1390, kdy oba proti sobě stojící uchazeči o nebohatou faru na podacím pustiměřského kláštera v horské vsi Krásensko disponovali papežskými milostmi *in communi forma pauperum*, k jejichž udělení bylo třeba osobní cesty do Říma a vykonání předepsaných zkoušek před papežskými examinátory, úspěšnější klerik pak navíc i podruhé obnovenou papežskou milostí speciální (CDM XI, č. 614; srov. Eršil 1970–1971).

4. Patronáty a jejich vztah k pozemkové držbě

Ve výsledné podobě lze po polovině 14. století počítat na Dražanské vrchovině zhruba se 43 farnostmi,¹ s průměrnou teoretickou velikostí farního obvodu přibližně okolo 30 km². K polovině 14. věku je možné s větší pravděpodobností rekonstruovat i podíl jednotlivých složek tehdejší společnosti na držbě kostelních patronátů a porovnat tak získaná data s rekonstruovaným rozdělením vlastnictví půdy, zvláště když pro českou oblast díky konfirmačním knihám i jiným písemnostem dochované údaje o nabyvatelích patronátů byly užity k pokusům o stanovení celkové struktury středověké pozemkové držby (např. Boháč 1984; Hledíková 1984).

Získané procentuální podíly pro vyšší šlechtu a církev jako celek jsou pro obě kategorie víceméně totožné (54 % půdy a 51 % patronátů u vyšší šlechty, resp. 28,5 % podílu na půdě a 26 % podílu na držbě patronátů u církve). Výše nastíněnému rozdělení majetků na Dražanské vrchovině kolem poloviny 14. věku odpovídá i nulový podíl zeměpána a městského stavu na patronátních právech. Odlišnější je již poměr pro nižší drobnou šlechtu, která vykazuje oproti 16,5 % podílu na půdě 23 % podíl na držbě patronátů. Tento rozdíl je vysvětlitelný jak obecně častější residenční vazbou nižší šlechty na tradiční sídelní uskupení se starými kostely při okrajích vrchoviny, tak i její zvýšenou snahou o soběstačnost v oblasti duchovní správy, která měla mimo jiné zamezit nežádoucímu odlivu církevních poplatků a užitků mimo vlastní doménu. Ještě vážnější a obtížněji vyložitelnou disproporcí je ovšem rozdíl mezi kolacemi světského a řádového kléru – zatímco u řádových církevních institucí vzájemná relace opět vcelku odpovídá (16 % držby půdy a 19 % podílu na patronátech), biskupské statky se oproti 12,5 % účasti na vlastnictví půdy podílí na držbě patronátů takřka jen poloviční hodnotou (7 %). Uvedený jev jak se zdá potvrzuje poznatek Boháčův (1973, 371) o relativně nižší hustotě farních kostelů na církevních, především biskupských statcích, získaný z české materie.

5. Patrocinia

Analýza patrocinií zkoumané skupiny kostelů vychází velkou většinou ze stavu známého pro 17. – 18. století, zachyceného ve Wolného církevní topografii a sumárně pro Moravu zpracovaného A. Raabem (1909) a s menší invencí a spolehlivostí nověji i E. Poppem (1972). Ze 43 lokalit se údaj o zasvěcení před rokem 1500 podařilo verifikovat jen v osmi případech, tedy v necelé pětině souboru.² Z nich šest patrocinií zůstalo do dnešní doby beze změny, pouze v případech pozdně románského kostela Všech svatých v Újezdě u Černé Hory naznačuje dedikace velkého zvonu z roku 1490 snad původní jeho zasvěcení sv. Václavu. Titul farního pustiměřského kostela sv. Jakuba Většího, vedle původní románské rotundy sv. Pantaleona vyzdviženého asi ještě ve 13. století, byl pak již v 15.–16. věku vzhledem ke zde usazeným benediktinkám nahrazen titulem sv. Benedikta (Procházka 1932, 24).³ S přihlédnutím k okolním oblastem lze však obecněji konstatovat vyšší stálost patrocinií moravských farních kostelů oproti situaci v Čechách, danou zřejmě jak nepřerušenou kontinuitou církevní správy v diecézi, tak menší mírou zásahu reformace do moravského prostředí. I pro české poměry byly však původní předpoklady o více než 20 % podílu změněných patrocinií (Boháč 1968, 583) nověji redukovány na zhruba 7 % (Boháč 1994, 176).

Ve složení 19 zjištěných titulů 43 středověkých farních kostelů Drahanské vrchoviny převládá v soulase s celkovými tendencemi v diecézi (Raab 1909; Popp 1972) vysoce zasvěcení Panně Marii (celkem sedmkrát, především v centrálních částech vrchoviny – Bukovinka, dle lidové tradice zaniklé Housko, Konice, Křtiny, Lipovec, Pozořice, Vranov). Také třikrát užitá patrocinia sv. Jana Křtitele (Dobruvice nad Svitavou, Drahany, Určice) a sv. Petra a Pavla (Biskupice, Jedovnice, Petrovice) odpovídají celkové četnosti těchto titulů v diecézi (např. Ryneš 1967; Hosák 1972; Boháč 1972, 34). Po třech lokalitách jsou zastoupena rovněž stará tradiční zasvěcení sv. Vavřinci (Drnovice, Krásensko, Řečkovice) a sv. Martinovi, patronu původní mohučské metropole českých diecézí (Blansko, Luleč, Ptení). Třikrát se vyskytující titul Všech svatých (Jaroměřice, Přemyslovice, Rájec nad Svitavou) a zejména dvakrát přicházející dedikace Nejsvětější Trojici (Dědice, Plumlov) mohou snad v některých případech nahrazovat neznámá zasvěcení starší. Po dvou zastoupeních mají i další tradiční, zvláště ve 2. polovině 12. a ve 13. století oblíbené tituly sv. Bartoloměje (Krumcín, Žďárná), sv. Jiljí (Líšeň, Studnice), sv. Michala Archanděla (Otaslavice, Rozstání), sv. Mikuláše (Němčice, Tvarožná) a sv. Václava (Obřany, Újezd u Černé Hory?), či snad o něco mladší patrocinium sv. Filipa a Jakuba (Lelekovice, Vážany Královopolské). Zasvěceny sv. Jakubu Většímu byly příznačně dva kostely městských osad, Boskovic a Pustiměře. Zbývající jednotlivé kostely nesou dílem také velmi stará patrocinia (sv. Jiří – Bořitov, sv. Kliment – Lipůvka, sv. Kříž – Stínava), dílem možná novější dedikace (sv. Marek – Knínice u Boskovic, sv. Maří Magdaléna – Ostrov u Macochy). Mimo kostelů mariánských a posledně vzpomenutého titulu sv. Maří Magdalény je jinak nápadnou absencí ženských světic, oblíbených ve vrcholné gotice, ve výběru patronů se zřetelněji neodrazil ani cizí původ části usedlíků na vrchovině.

6. Některé další projevy duchovní kultury

Pro poznání dobových duchovních trendů mají význam například i další nefarní církevní fundace, kaple a oltáře při jednotlivých kostelích, či klášterní založení. Již od 14. století začínaly v některých farních osadách regionu (a to nejen městských) vznikat hřbitovní kaple charakteristických zádušních zasvěcení (Pozořice – sv. Michala r. 1399 – MVB II.2, 808, 809, č. 1 481, 1 482; ZDO VII, s. 238; Boskovice – Všech svatých r. 1505 – Lipka 1900, 143–144; Vranov – sv. Barbory 1560 – Pilnáček 1927, 403). U některých lokalit lesnatého severního zázemí Brna se snad již ve středověku počínaly zakládat tradice poutní, zvláště u premonstrátských Křtin, již ve 14. věku s dvojicí mariánských kostelů. Zaznamenat je možné i hradní kaple (sv. Kříže r. 1322 na biskupské Pustiměři, nejpozději

do 60. let 14. století přenesenou na blízké Melice – CDM VI, 153, č. 203; IX, 220, č. 300; Zháněl 1967a, 11–12; 1967b, 56, 58; dále na Plumlově a snad Boskovicích). Další fundace z 2. poloviny 15. věku, kaple sv. Kateřiny ve dnešní stejnojmenné vsi (Prokop 1904, 573) a kaple sv. Mikuláše při bořitovském kostele (Samek 1994, 97) dokumentují pak lokální rekatolizační snahy té doby. Ohniskem náboženského života na Drahanské vrchovině ve středověku se však stal zejména roku 1340 olomouckým biskupem Janem za účasti krále Karla IV. založený jediný klášter oblasti, opatství benediktinek v Pustiměři (např. Wolný 1853; Procházka 1932; Konečný 1986). Klášterní komplex titulu Mladosti Páně zde zaujal starší církevní areál s rotundou sv. Pantaleona ze 12. století a s mladším farním kostelem sv. Jakuba. V něm bylo po jeho přeměnění na kostel kláštera v průběhu 14. věku dotováno množství dalších oltářů (sv. Petra a Pavla, sv. Michala a Václava, P. Marie a sv. Mikuláše, sv. Kříže, sv. Andělů – viz Konečný 1986, 350–351), zdejší hojně navštěvované bohoslužby byly pak nadány jak četnými odpustky, tak zvláštními liturgickými výsadami (např. CDM XII, č. 276 a 280; XV, č. 353 k r. 1395). Významnou vzdělávací roli hrála asi škola, doložená v Pustiměři na počátku 15. století (CDM XIII, 163, č. 154), svědectvím by mohl být neobyčejně vysoký počet pustiměřských rodáků, působících tehdy ve sféře veřejného notariátu (např. RBM V IV, IV, 65, č. 101; 127, č. 280; 203, č. 481). Z pustiměřského rodu Šrámů z Melic vyšel i přední intelektuál husitské doby, kartuziánský převor Štěpán z Dolan (např. Híkl 1966).

Částečný průnik do duchovního života „obecného“ lidu středověku poskytují pak i v pojednávaném regionu především archeologické nálezy. Z nich tu lze zmínit například alespoň olovený poutnický odznak z polozemnice zaniklé vsi na černohorském katastru, vyspoňující snad o účasti zdejších usedlíků či procházejících pocestných na krakovských kanonizačních oslavách sv. Stanislava roku 1253, případně na rozmachu úcty k tomuto svěťci v českých zemích ve 2. polovině 13. století (Souchopová–Novotný 1974, 83, tab. 90:1; Hrubý–Sigl 1996).

7. Závěrem

V souhrnu je možné říci, že středověká farní duchovní správa na Drahanské vrchovině ve svém vývoji citlivě reagovala na osídlovací proces i sídelní strukturu. Oproti okolním oblastem vykazovala některá specifika mladého sídelního území, kde poměrně řídká síť far byla doplňována ještě dlouho v průběhu 14. věku a dokonce ještě v pokročilém století 15., vyhovující hustoty však dosáhla zřejmě až ke konci 18. století, za kulminujícího budování josefinských lokálií (srov. Maur 1993, zvl. 173). Podíl na držbě patronátů odpovídal vcelku (alespoň pro 14. století) poměrněmu zastoupení jednotlivých složek středověké společnosti při držbě půdy, s vyjímkou některých církevních dominií s nápadně rozsáhlými farnostmi. Evidentní byla i snaha nižší šlechty po svébytnosti svých majetků i ve sféře duchovní správy a v důsledku toho vysoký počet kostelů na jejich statcích. Konstatovat lze konečně zatím jen velmi malý podíl archeologie a památkové péče na poznání problematiky, možnosti dalšího výzkumu zůstávají i proto velmi široké.

Poznámky

- 1 Biskupice u Jevíčka, Blansko, Bořitov, Boskovice, Bukovinka, Dědice, Doubravice nad Svitavou, Drahaný, Drnovice u Vyškova, Housko, Jaroměřice, Jedovnice, Knínice u Boskovic, Konice, Krásensko, Krumsín, Křtiny, Lelekovice, Lipovec, Lipůvka, Líšeň, Luleč, Němčice, Obřany, Ostrov u Macochy, Otaslavice Horní, Petrovice, Pozořice, Plumlov, Přemyslovice, Ptení, Pustiměř, Rájec nad Svitavou, Rozstání, Rečkovice, Střána, Studnice, Tvarožná, Újezd u Černé Hory, Určice, Vážany Královopolské, Vranov, Žďárná.
- 2 Bořitov – sv. Jiří r. 1480 (Wankel 1882, 320); Boskovice – sv. Jakub Větší r. 1491 (Lipka 1903, 551); Křtiny – P. Maria r. 1299 a 1321 (CDM V, 109, č. 106; VI, 148, č. 194); Pustiměř – sv. Pantaleon r. 1247 (CDB IV.1, 204, č. 110), poté r. 1378 sv. Jakub Větší (CDM XI, 120–121, č. 131; XV, 164, č. 191); Rozstání – sv. Michal Archanděl r. 1492 (Jančík 1947, 81); Studnice – sv. Jiljí r. 1342 (CDM VII, 297,

- č. 409); Újezd u Černé Hory – sv. Václav (?) r. 1490 (Lipka 1904, 174–175); Určice – sv. Jan Křtitel r. 1428 (Neumann 1939, 149–150).
- 3 Svátky sv. Pantaleona i sv. Jakuba Většího stojí kalendářně velmi blízko (27. nebo 28.7., resp. 25.7.). Poté, co byl v 15.–16. století titul pustiměřského kostela změněn na sv. Benedikta (svátek 21.3.), byla v areálu zaniklého kláštera na počátku 17. století vystavěna alespoň kaple sv. Anny (svátek 26.7.). Podobnou snahu o udržení termínu svátku patrona kostela lze z kostelů na Drahanské vrchovině pozorovat ještě na Lipůvce, kde starý kostel sv. Klimenta (svátek 23.11.) byl nahrazen v 18. věku novým kostelem sv. Cecílie (22.11.).

Prameny a literatura

- BISTRŤICKÝ, J., 1961: Milotické seznamy železných krav, Slovácko 1961, 34–38, obr. 13, 14, 16.
- 1983: Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, Sborník archivních prací XXXIII–1, 32–74.
- BOHÁČ, Z., 1968: K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie, ČsČH XVI, 571–584.
- 1972: Patrocinia románských kostelů v Čechách, Historická geografie 8, 31–52.
- 1973: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, ČsČH XXI, 369–388.
- 1984: Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce, Folia historica Bohemica 7, 7–42.
- 1994: Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní. In: Z. Hledíková–J. V. Polc (ed.), Pražské arcibiskupství 1344–1994, 164–178. Praha.
- BRANDL, V., 1877: Spor o biskupství Olomoucké a počátky husitství na Moravě, Časopis Matice moravské IX, 29–61.
- CDB: G. Friedrich, Z. Kristen, J. Šebánek, S. Dušková, V. Vašků, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I ss. Pragae 1904 ss.
- CDM: A. Boczek, J. Chytil, P. v. Chlumecký, V. Brandl, B. Bretholz, Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, I ss. Olomucii 1836 ss.
- ČERNÝ, E., 1991: Nejstarší historie hradu a městečka Holštejna a panství holštejnského. Holštejn.
- 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich pluzín. Historicko-geografická studie v regionu Drahanské vrchoviny. Brno.
- ERŠIL, J., 1970–1971: Papežské exspectance in communi forma pauperum na česká beneficia ve 14. a na počátku 15. století, Strahovská knihovna 5–6, 105–137, obr. 14–16.
- FASSEAU, A. T., 1766: Collectio synodorum et statutorum almae dioecesis Olomucenae in IV partes distributa. Rezii.
- FIALA, Z., 1955: Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století, Sborník historický III, 64–88, 190–191.
- 1967: Die Organisation der Kirche in Přemyslidenstaat des 10.–13. Jahrhunderts. In: F. Graus–H. Ludat (Hrsg.), Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit, 133–143. Wiesbaden.
- FRB: Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých. Tomus II. Edidit J. Emler. Praha 1875.
- HIKL, R., 1964: Osídlení horního počťi Romže I, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, č. 119, 7–16.
- 1966: Štěpán z Dolan. Olomouc.
- HLEDÍKOVÁ, Z., 1970: Vizitace jihomoravských farností v pol. 14. století, Jižní Morava 6, 17–26.
- 1976: K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století, ČsČH XXIV, 244–277.
- 1984: Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách, Folia historica Bohemica 7, 43–99.
- 1993: Úpadek nebo růst? K situaci církve v Čechách ve 14. století. In: Z. Hledíková (ed.), Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica, 51–62. Praha.
- HOSÁK, L., 1938: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.
- 1964: Historický místopis hradského obvodu olomouckého do pol. 14. století, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica VII, 45–90.
- 1972: Patrocinium sv. Petra jako doklad pro vývoj moravských sídel, Časopis Matice moravské XCI, 324–328.
- HRUBÝ, F., 1916–1917: Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu, Český časopis historický XXII, 17–53, 257–287, 385–421, XXIII, 38–73.
- HRUBÝ, V.–SIGL, J., 1996: Poutnický odznak s vyobrazením sv. Stanislava z výzkumu v Hradci Králové, AH 21.
- JANÁK, J.–HLEDÍKOVÁ, Z., 1989: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Praha.
- JANČÍK, J., 1947: Rozstání a Baldovec. Dějiny obce. Rozstání.
- KALINOVÁ, A., 1978: Nález kamenicky opracovaných článků v Újezdě u Černé Hory, SPFFBU F 21–22, 1977–1978, 43–44, obr. 13–16.
- KONEČNÝ, L., 1978: Pozdněrománský kostel sv. Klimenta u Lipůvky na okrese Blansko, VVM XXX, 72–73.

- 1981a: Blansko, farní kostel sv. Martina. Výzkum románské architektury na Moravě II, SPFFBU F 25, 55.
- 1981b: Bořítov (okr. Blansko), farní kostel sv. Jiří. Výzkum románské architektury na Moravě II, SPFFBU F 25, 55.
- 1986: Výsledky stavebně-historického a archeologického průzkumu rotundy sv. Pantaleona v Pustiměřích 1977–78, AH 11, 329–358.
- KRAFL, P., 1995: K údajné synodě olomoucké diecéze z roku 1400, VVM XLVII, 277–283.
- KROFTA, K., 1904, 1906, 1908: Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské, Český časopis historický X, 15–36, 125–152, 249–275, 373–391; XII, 7–34, 178–191, 274–298, 426–446; XIV, 18–34, 172–196, 273–287, 416–435.
- KROUPA, J., 1987: Umělecký obraz Křtiny. In: F. Čapka a kol., Křtiny a okolí. Historie a současnost, 157–172. Křtiny.
- LÁZNIČKA, Z., 1946: Typy venkovského osídlení na Moravě. Brno.
- LECHNER, K., 1902: Die ältesten Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz. Brünn.
- LIPKA, F., 1900: Kostely v Boskovicích, Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, č. 67 a 68, 97–102, 141–148.
- 1903: Starší inventář kostelní v Boskovicích, Památky archeologické a místopisné XX, 1902–1903, sl. 551–556.
- 1904: Soupis zvonů na Boskovsku, Časopis Moravského musea zemského IV, 18–42, 169–183.
- MATHON, J., 1939: Románský kostelík ve Střinavě a jeho nástěnné malby, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XVI, 9–20.
- MAUR, E., 1993: Problémy farní organizace pobělohorských Čech. In: Z. Hledíková (ed.), *Traditio et cultus. Miscelanea historica Bohemica*, 163–176. Praha.
- MICHNA, P., 1971: Archeologické nálezy od sv. Klimenta u Lipůvky (okr. Blansko), VVM XXIII, 149–157.
- MVB: L. Klicman, C. Krofta, J. F. Novák, F. Jenšovský, C. Stloukal, V. Jenšovská, J. Eršil, *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, I ss. Pragae 1903 ss.
- NEUMANN, A., 1939: K dějinám husitství na Moravě. Olomouc.
- NOVÝ, R., 1962: K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské, Sborník historický 9, 137–192.
- PILNÁČEK, J., 1927: Paměti města Blanska a okolních hradů. Blansko.
- POPP, E., 1972: Die Patrozinien der böhmischen Länder in vorhusitischer Zeit. Eine Bestandsaufnahme, *Bohemia* 13, 44–130, 467–468.
- PRAŽÁK, J., 1984: Přítomnosti církevní správy v letech 1310–1526. In: J. Šebánek, Z. Fiala, Z. Hledíková, Česká diplomatika do roku 1848, 144–155. Praha.
- PROCHÁZKA, V., 1932: Románská rotunda v Pustiměřích. In: První kontribučenská spořitelna ve Vyškově, ročenka za rok 1932, 7–30. Vyškov.
- PROKOP, A., 1904: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung I–IV. Wien.
- RAAB, A., 1909: Die mährischen Kirchen, ihre Namen und die kulturgeschichtliche Bedeutung derselben, *Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums* IX, 68–91.
- RBM V IV: V. Jenšovská, V. Vavřínek, B. Kopiczková, *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.* (1378 dec. – 1419 aug. 16), I ss. Pragae 1967 ss.
- RICHTER, V., 1951: Neznámá románská rotunda, Časopis Společnosti přátel starožitností LIX, 197–200.
- RYNEŠ, V., 1967: K počátkům úcty sv. Petra v naší vlasti, *Duchovní pastýř* XVII, 157.
- SAMEK, B., 1983: Přemyslovice (okr. Prostějov), farní kostel Všech svatých. Výzkum románské architektury na Moravě III, SPFFBU F 26–27, 1982–1983, 83–84.
- 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska I (A–I). Praha.
- SCHWARZ, E., 1966: *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. II. Teil: Mähren-Schlesien.* München.
- SOUCHOPOVÁ, V.–NOVOTNÝ, B., 1974: Záchranný výzkum středověké služebné osady u Černé Hory (okr. Blansko), *Přehled výzkumů 1973, 82–84, tab. 76:10; 86–92.*
- STAŇA, Č., 1993: Pustiměřský hrad, AH 18, 181–197.
- STEHLÍK, M., 1974: Glosa k románské architektuře na Moravě. Zábřdovice, Doubravice nad Svitavou, SPFFBU F 18, 67–68, obr. 14, 24.
- ŠEBÁNEK, J., 1932: Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I. Inventář pergamenů z let 1078–1471. Brno.
- UNGER, J., 1990: Pět let soustavného archeologického výzkumu středověkého hradu v Lelekovicích, okr. Brno-venkov, VVM XLII, 145–158.
- WANKEL, H., 1882: *Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit.* Wien.
- WOLNY, G., 1853: Die Nonnen-Abtei Benediktiner-Ordens in Pustoměř und die dortige Pfarre, *Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* V, 194–218.
- ZDO: P. v. Chlumecky, J. Chytil, C. Demuth, A. Wolfskron, *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren.* Olmützer Cuda. Brünn 1856.
- ZHÁNĚL, J., 1967a, 1967b, 1971: Biskupský hrad Melice I–III. Zprávy Vlastivědného muzea ve Vyškově, č. 71–73. Vyškov.

Zkratky

- AH – Archaeologia historica
ČsČH – Československý časopis historický, Praha
SPFFBU – Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, Brno
VVM – Vlastivědný věstník moravský, Brno

Zusammenfassung

Zur Problematik der geistlichen Verwaltung auf den Herrschaftsgütern des Drahaner Hochlands

Im Pfarrsprengel des Mittelalters kam es zum intensiven Zusammenleben der laienhaften Bevölkerung und ihrer Geistlichkeit. Im Moral- und Kulturniveau des Pfarrers spiegelte sich meistens auch das Niveau der mittelalterlichen Gesellschaft wider. Außerdem bildete die Pfarrverwaltung eine wichtige Organisation des ganzen Siedlungssystems.

Die Erforschung der Struktur der kirchlichen Verwaltung bildet ein wichtiger Bestandteil der gesamten Besiedlungsforschung auf dem Drahaner Hochland. Diese Erforschung erschwert Mangel an schriftlichen Quellen, besonders die Spirituales der Olmützer Diözese. Dagegen stehen zur Verfügung die Ergebnisse E. Černýs Forschung über die ländliche Besiedlung dieser Landschaft.

Das Drahaner Hochland gehört zum Kolonisationsgebiet, das erst in der 1. Hälfte des 13. Jhs. besiedelt wurde. Die Kolonisten haben überwiegend die Randgebiete der alten Besiedlung eingenommen. An der Kolonisation haben sich die kirchlichen Institutionen und der Adel beteiligt. Um die Mitte des 14. Jhs. war der Boden in den Händen des Hochadels (54 %), der kirchlichen Institutionen (28,5%) und des Kleinadels (16,5 %). Das Besitztum der Bürger machte nur 1 %.

Der Verlauf der Besiedlung des Drahaner Hochlands spiegelte auch die Entwicklung der geistlichen Verwaltung wider. In den alten Siedlungszentren bauten die Kirchen als erste der Herrscher und der Bischof (Pustiměř, Blansko). Vom Ende des 12. Jhs. und besonders in der 1. Hälfte des 13. Jhs. bauten die Kirchen auch die weltlichen und kirchlichen Obrigkeiten. Im Zentrum des Hochlands bildeten die Kirchen eine Ausnahme (Přemyslovice, Ždárná). Zum Ausbau der Kirchen kam es meistens von den 50. Jahren des 13. Jhs. (Křtiny, Bukovinka). Der Prozeß der Verdichtung mit den Kirchen hat noch in der 2. Hälfte des 14. Jhs. fortgesetzt (Krásensko) und in einigen Fällen noch im 15. Jh. (Babice an der Svitava). Trotzdem war das Kirchennetz in dieser Landschaft ziemlich dünn. Es überrascht, daß die Kirchen auf den kirchlichen Dominien zur Seltenheiten gehörten. Dagegen sehr aktiv war der niedere Adel. Durch den Ausbau der eigenen kirche wolten die Kleinadeligen mehr Selbständigkeit und Unabhängigkeit erzielen. Von 43 Pfarrkirchen war im 14. Jh. das Patronatrecht folgend: Hochadel 51 %, kirchliche Institutionen 26 % (davon Bischofpatronat nur 7 %), und der Kleinadel 23 %.

Die Analyse der Patrozinien geht aus dem Stand im 17. und 18. Jh. aus. Von 43 Kirchen ist nur bei 8 das Patrocinium vor dem Jahr 1500 bekannt. Sonst entsprechen die Patrozinien den mährischen Verhältnissen: der Heiligen Jungfrau – 7 Kirchen, je drei Kirchen St. Johann-Täufer, St. Martin, St. Peter und Paul, St. Laurentius. Zwischen den Patrozinien fehlen beliebte Frauenheiligen wie z. B. St. Katharina usw. In den Patrozinien spiegelt sich auch nicht der Einfluß der fremden Bevölkerung wider.

Als Religionszentrum dieser Landschaft war das Frauenkloster in Pustiměř, das in Jahr 1340 gegründet wurde.

